

Briefwisseling tussen Spinoza en sommige geleerde mannen

studiebijeenkomst 7

20 april 2019

theologie

traditie

vergelijking van Spinoza en traditie

christendom

Christus

vragen

Roepen

Bars vult een brede vader
het toneel, dat spreekt voor zich,
welke zoon kent hem niet.

Er is de jonggestorven moeder,
zomaar in een winternacht;
ik kon roepen wat ik wou.

God in mij werd alsmaar kleiner,
tot hij – Spinoza zij geloofd -
herrees en alomvattend schijnt te zijn.

Aldoor groter het heelal,
er is geen einde, geen begin,
ik ben een oogwenk nergens tussenin.

Atze van Wieren

wat is theologie?

Niet in Ethica ! Zij verschilt van filosofie en 'spreekt menselijker wijs'

Brief 23, p. 204:

Wijders wilde ik hier opgemerkt hebben, dat wij , naar de wijze der Wijsbegerigen sprekende, niet de wijze van spreken in de Godgeleerdheid [theologie] moesten gebruiken. Want terwijl de Godgeleerdheid doorgaans, en niet zonder reden, God als een volmaakt mens uitbeeldt, en uitgebeeld heeft, zo past het wel in de Godgeleerdheid dat men zegt, dat God iets begeert, dat hij verdriet in de werken der goddelozen heeft, en vermaak in die van de vromen scheidt.

Maar in de Wijsbegeerte, daar in men klarelijk verstaat dat men die attributen, die een mens volmaakt maken, zo kwalijk op God kan toepassen, als dat men de genen, die een olifant, of een ezel volmaakt maken, aan de mens zou willen toepassen; daar in, zeg ik, hebben deze en dergelijke woorden geen plaats, en men kan hen daar in niet gebruiken, zonder onze bevattingen grotelijks te verwarren. Daarom kan men, naar de wijze der Wijsbegerigen sprekende, niet zeggen dat God van iemand iets begeert, of dat aan hem iets verdrietig, of aangenaam is; want deze alle zijn menselijke attributen, die in God geen plaats hebben.

TTP

Theologie als belemmering voor filosofie:

Daarmee zouden ze zelf niets winnen en anderen benadelen, anderen, die vrijmoediger

zouden filosoferen, als dit ene hun maar niet in de weg stond: hun mening dat de rede dienstbaar moet zijn aan de theologie

Theologie is openbaring en bijbel

En onder theologie versta ik hier precies de openbaring, in zoverre die het doel aanwijst dat, naar wij gezegd hebben, de Schrift beoogt

Daarom vooroordelen van de theologie rond de bijbel bestrijden (TTP 8)

TTP 2

Nu rest mij ten slotte nog te laten zien dat er tussen geloof of theologie en filosofie geen relatie of verwantschap is, hetgeen niemand nu nog kan ontkennen die het doel en de grondslag van deze twee disciplines kent, die zeker hemelsbreed van elkaar verschillen.

Het doel van de filosofie immers is niets dan de *waarheid*, van het geloof echter, zoals wij overvloedig hebben aangetoond, niets anders dan *gehoorzaamheid en vroomheid*.

En verder zijn de grondslagen van de filosofie *de algemeen aanvaarde begrippen*, en die moeten enkel uit de natuur gehaald worden, maar van het geloof zijn het de *geschiedenissen en de taal, die enkel uit de Schrift en de openbaring gehaald moeten worden*, zoals wij in hoofdstuk 7 hebben uiteengezet.

TTP 3: de alternatieven voor de scheidingsthese

Zij die de filosofie niet weten te scheiden van de theologie,¹ discussiëren over de vraag of de Schrift dienstbaar moet zijn aan de rede dan wel de rede aan de Schrift, dat wil zeggen of de bedoeling van de Schrift moet worden aangepast aan de rede dan wel de rede aan de Schrift. ... Want welk van beide standpunten wij ook volgen, het kan niet anders of wij bederven òf de rede òf de Schrift. Wij hebben immers aangetoond dat de bijbel geen filosofische zaken, maar alleen vroomheid leert, en dat alles wat hij bevat, is aangepast aan het begrip en de reeds gevestigde meningen van het volk.

Maimonides: Wie hem dus in overeenstemming wil brengen met de filosofie, zal de profeten zeker vele dingen toedichten, waaraan zij zelfs in de droom niet gedacht hebben ...

Alfabar: Wie echter omgekeerd de rede en de filosofie tot dienstmaagd van de theologie maakt, die is gehouden de vooroordelen van het oude volk als goddelijke zaken te aanvaarden ...

Zodoende zullen ze beiden – de één zonder de rede, de ander met de rede – dwaas zijn.

TTP 4: Maimonides

Maimonides was een geheel andere mening toegedaan: hij dacht namelijk dat elke plaats van de Schrift er schillende, ja tegengestelde betekenissen toeliet, en dat wij over de ware betekenis van geen enkele zeker kunnen zijn, tenzij wij weten dat die plaats, zoals wij haar interpreteren, niets bevat dat niet overeenkomt met de rede of dat met haar in strijd is. Als die plaats immers met de rede in strijd blijkt te zijn door haar eigen letterlijke betekenis, dan moet zij, zo meent hij, hoe duidelijk zij op zichzelf ook lijkt, toch anders geïnterpreteerd worden

TTP 5: Alfakar

rabbi Jehuda stelde namelijk dat de rede dienstbaar moet zijn aan de Schrift en zich geheel aan haar moet onderwerpen en hij was van mening dat men niet dáárom iets in de Schrift overdrachtelijk moet verklaren, omdat de letterlijke zin in strijd is met de rede, maar slechts omdat die in strijd is met de Schrift zelf, dat wil zeggen met haar duidelijke leerstukken. En op deze basis heeft hij een *universele regel opgesteld die als volgt luidt: al wat de Schrift op leerstellige wijze leert en in uitdrukkelijke woorden verzekert, dat moet men enkel op haar gezag zonder reserve als waarheid aanvaarden*; er zal geen enkel ander leerstuk in de bijbel gevonden worden dat rechtstreeks daarmee in strijd is; dat kan alleen het geval zijn op indirecte wijze, omdat namelijk de wijzen van uitdrukken in de bijbel vaak iets lijken te veronderstellen dat tegengesteld is aan hetgeen hij [elders] uitdrukkelijk heeft geleerd, en daarom moet men alleen die plaatsen overdrachtelijk verklaren; zo leert de Schrift bijvoorbeeld duidelijk dat God enig is (zie *Deuteronomium 6:4*) en nergens vindt men een andere plaats die rechtstreeks bevestigt dat er meer goden zijn, maar wel vele waar God over zichzelf, en de profeten over God, in het meervoud spreken

traditio

m vel
ασα
orum
θεω-
iones
estio,
philo-
nitur
Deus;
us sit
nerale
finitū.
θεσις.
itatio
odvis

micarum ostendit, unde inemata
seu figuræ cœlestes, ceu loquuntur,
erigi possunt.

THEOLOGIA est doctrina de
Deo & rebus divinis: estq; vel *re-*
velata & tradita in ecclesia Christi,
tam ex V. quam ex N. T. vel *natur-*
alis, & dicitur metaphysica, in qua
nihil proprie aliud agitur, quam ut
ex analogia omnium aliarum re-
rum ens optimum, maximum &
beatissimum inquiratur, quod sit
vere unum, bonum, verum, actus
purissimus, & causa omnium re-
rum. Vocatur etiam *θεσοσοφία.*

Theologia mystica est secreta, qua
per transcendionem omnium crea-
turarum ad Dei agnitionem ad-
scenditur.

Theologia symbolica seu significa-
tiva est, in qua de Deo nomina
usut-

traditie

theologie is de leer omtrent God [onderscheiden kennis i.tt. de Gods kennis van de weduwe]. Zij is ofwel geopenbaard, zoals te vinden in N.T. en Oude Testament en geleerd in de kerk, ofwel wel natuurlijk en metafysica. Zij leert op basis van de analogie met de dingen het beste zijnde ... die is de eerste oorzaak van alle dingen.

christendom volgens Spinoza

Waarom is dit recht betreffende godsdienstzaken in de christelijke wereld altijd een twistpunt geweest? Omdat het christendom in een heidense staat ontstaan is; de lang-durige autonome ontwikkeling van de godsdienst plaatste leraar en macht tegenover elkaar.

Bij de Hebreëën lag de situatie geheel anders: daar begonnen de staat en de godsdienst tegelijk.

Maar in feite wordt de oorzaak hiervan geheel duidelijk als men let op de begintijd van het christendom. Want het waren niet de koningen die als eersten de christelijke godsdienst onderwezen, maar mannen zonder politieke functie, die tegen de wil van de machthebbers in, wier onderdanen zij waren, lange tijd gewend waren in particuliere kerken te preken, de heilige eredienst in te stellen en te besturen en zelf alles alleen te regelen en te decreteren, zonder enige rekening te houden met de staat.

Maar toen na verloop van vele jaren deze eredienst als staatsgodsdienst werd ingevoerd, moesten de mannen van de kerk hem, zoals ze hem hadden vastgesteld, aan de heersers zelf onderwijzen, waardoor zij gemakkelijk gedaan konden krijgen dat zijzelf als de leraren en vertolkers ervan en bovendien als herders van de kerk en als het ware als Gods plaatsbekleders werden erkend. En opdat de christelijke koningen dit gezag later niet konden bemachtigen, hebben de kerkmannen uitstekend hun eigen belangen veiliggesteld, door namelijk aan de hoogste dienaren van de kerk en aan de opperste vertolker van de godsdienst het huwelijk te verbieden. Daar kwam nog bij dat zij de dogma's van de godsdienst tot een zo groot aantal hadden uitgebreid en zo met de filosofie hadden vermengd, dat de opperste vertolker van het geloof tevens de opperste filosoof en theoloog moest zijn en zich aan zeer vele onpraktische speculaties moest wijden, hetgeen alleen ambteloze mannen die een overvloed aan vrije tijd hebben, mogelijk is.

de verwording van het christendom

Het heeft mij dikwijls verbaasd dat mensen die er prat op gaan de christelijke godsdienst te belijden, dat wil zeggen liefde, vreugde, vrede, zelfbeheersing en trouw jegens allen, met uitzonderlijke heftigheid strijden en elkaar dagelijks met de bitterste haat bejegenen, zodat men hieraan ieders geloof gemakkelijker kan herkennen dan aan genoemde deugden. Het is immers al lang zo ver gekomen dat men eigenlijk alleen maar kan zien wat iemand is - christen, Turk, jood of heiden - door zijn uiterlijke verschijning en kleding of doordat hij deze of gene kerk bezoekt of, ten slotte, doordat hij deze of gene mening is toegedaan en bij een of andere meester pleegt te zweren. Voor het overige leiden allen hetzelfde leven.

Het is dan ook geen wonder dat er van de oude godsdienst niets is overgebleven dan de uiterlijke eredienst (waardoor het volk God meer lijkt te vleien dan te aanbidden) , en dat het geloof niets anders meer is dan bijgelovigheid en vooroordeel.

christus

gedicht Herder

Deinem und unsern Freund sollt heut den heiligen
Spinoza

als een Freundesgeschenk bringen der heilige Christ.
Doch wie kämen der heilige Christ und Spinoza
zusammen?

welche vertrauliche Hand knüpfte die beiden in Eins?
Schülerin des Spinoza und Schwester des heiligen Christes
Dein geweihter Tag knüpft am besten das Band.
Reich ihm seinen Weisen, den Du gefällig ihm machtest
und Spinoza sei euch immer der heilige Christ.

Christus volgens Spinoza

Toch zou de geest van enig mens die puur geestelijk dingen kon bevatten die niet liggen besloten in de eerste grondslagen van onze kennis en die daaruit niet afgeleid kunnen worden, noodzakelijkerwijs veel voortreffelijker en uitnemender moeten zijn dan de menselijke geest.

Daarom geloof ik dat behalve Christus niemand anders tot zo grote volmaaktheid boven anderen is opgestegen. Want aan Christus zijn de besluiten Gods die de mensen tot het heil brengen, zonder woorden of visioenen rechtstreeks geopenbaard. En zo komt het dat God zich door de geest aan Christus aan de apostelen heeft gemanifesteerd, zoals vroeger aan Mozes door middel van een stem in de lucht.

Daarom kan de stem van Christus, evenals die welke Mozes hoorde, de stem Gods genoemd worden. In deze zin kunnen wij ook zeggen dat de wijsheid Gods, dat wil zeggen de wijsheid die bovenmenselijk is, in Christus menselijke natuur heeft aangenomen en dat Christus de weg van het heil is geweest.

Maar het is wel nodig er hier op te wijzen dat ik in het geheel niet spreek over wat sommige kerken over Christus zeggen ...

dan heeft Christus van geest tot geest met God gecommuniceerd. Wij stellen dus dat behalve Christus niemand, tenzij met behulp van de verbeelding, te weten met behulp van woorden of beelden, de openbaringen Gods heeft ontvangen.

TTP 4

En dit, zo zeg ik, moet men alleen van de profeten nemen, die in de naam van God wetten hebben uitgevaardigd, maar niet van Christus. Van Christus immers moet men denken dat hij de dingen naar waarheid en adequaat heeft begrepen, ook al lijkt het dat ook hij wetten heeft uitgevaardigd in de naam van God. Want Christus was niet zozeer een profeet als wel de mond Gods.

Dwazer dan dit kan men niets beweren, vooral omdat Christus niet was gezonden om alleen de Joden te onderwijzen, maar het hele menselijk geslacht, zodat het niet voldoende was dat hij zijn geest slechts afgestemd hield op de meningen van de joden: hij moest rekening houden met de universele meningen en leerstukken van het menselijk geslacht, dat wil zeggen met algemeen aanvaarde en ware begrippen. En waarlijk, op grond hiervan dat God zich aan Christus of aan zijn geest rechtstreeks heeft geopenbaard en niet, zoals aan de profeten, door woorden en beelden, kunnen wij niets anders begrijpen dan dat Christus de geopenbaarde zaken naar waarheid heeft opgevat of begrepen. Een zaak wordt immers dan begrepen, wanneer zij puur geestelijk, zonder woorden en beelden, wordt gevat.

Immers God heeft door de geest van Christus en ten slotte, dat niemand zalig wordt tenzij hij de geest van Christus in zich heeft (zie *Brief aan de Romeinen 8:9*), waardoor hij namelijk de wetten Gods als eeuwige waarheden begrijpt.

Wij concluderen dus dat God alleen op grond van het begripsvermogen van het volk en uitsluitend door een tekortschieten van hun kennis als wetgever of vorst wordt beschreven, en rechtvaardig, barmhartig enz. genoemd wordt, en dat God in werkelijkheid vanuit de noodzakelijkheid van zijn natuur en volmaaktheid handelt en alles bestuurt

Oldenburg

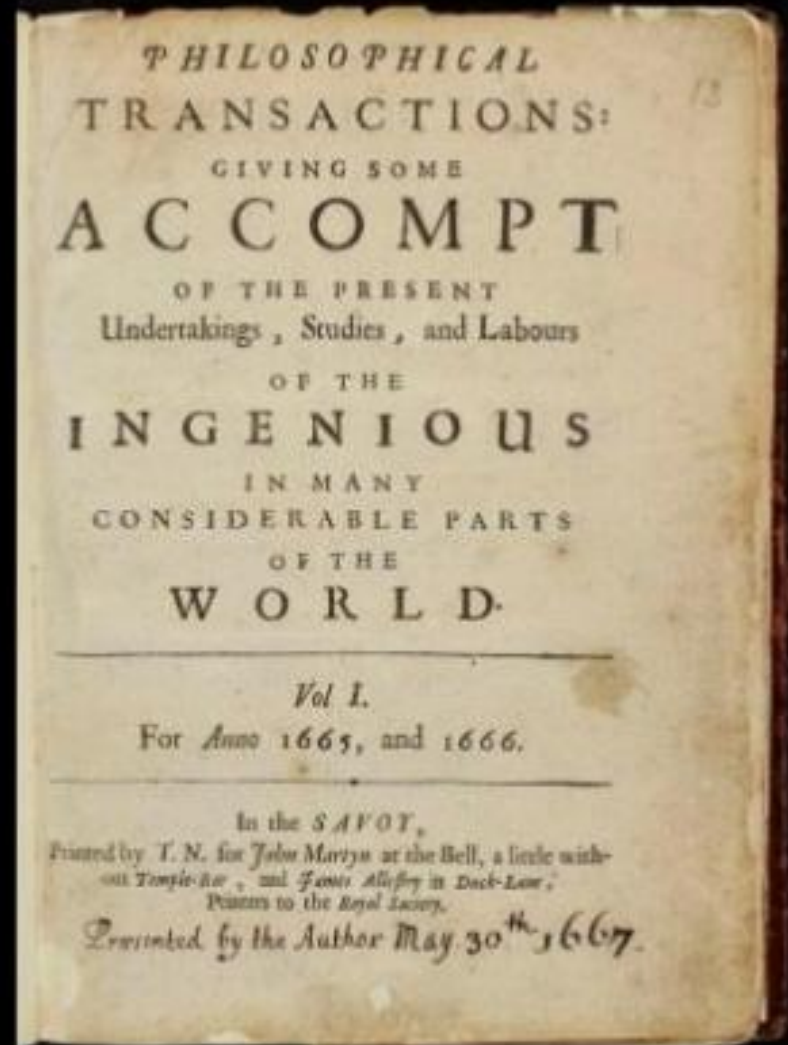
weer naar de briefwisseling

vragen

statieportret met rechterhand rustend op chronometer

Henry Oldenburg, secretary of The Royal Society in 1662. Image Credit: The Royal Society

First issue of The Philosophical Transactions, published in 1665. Image Credit: The Royal Society

belang kwantitatief

verreweg de meeste correspondentie met
Oldenburg: 29 bewaard, 6 gepostuleerd (PSteenbakkers).

Briefwisseling:

1 tot en met 7 (augustus 1661-juli 1662) (7)

11, 13-14, 16 (april- augustus 1663) (4)

25-26, 29—33 (mei-december 1665) (7) Gat van 10 jaar!

61-62, 68, 71,74-75, 77-79 (juni 1675-feb. 1676) (9)

Van deze 27 brieven 25 in OP / NS. Niet in OP 30 en 79.

- Verder: Jelles 7 (+5), Blijenbergh 8 (+3),
- Schuller 6 (+5), Hudde 3 (+6), Tschirnhaus 8,
- Meyer 3 (+4), Bouwmeester 2 (+5), Boxel 6,
- De Vries 3 (+1)

briefwisseling tot en met 1665

[herhaling les 3]

- vriendschap en de eisen
- vrijheid van filosoferen: publicatievrijheid
- de kennis van de natuur.
- Langs welke methode? Alleen proeven en experimenten? Niet Descartes, maar wel Spinoza?

Tweede deel brieven uit 1675-1676

Brief 61: Over TTP

Enige dingen schenen my toen tot nadeel van de Godsdienst te strekken, terwijl ik de zelfde naar die voet mat, die de Godgeleerden in 't gemeen, en de belijdenissen van 't aangenome gebruik, de welken al te grote eenzijdigheid schijnen te tonen, verschaffen. Maar als ik de gehele zaak grondelijker overweeg, komen my veel dingen voor, die my overreden dat gy zo verre af zijt van te trachten iets tot nadeel van de ware Godsdienst, en bondige Wijsbegeerte te doen, dat gy, in tegendeel, arbeid om het ware einde van de Christelijke Godsdienst, en de goddelijke voortreffelijkheid en uitsteekentheit van de vruchtbare Wijsbegeerte aan te bevelen, en vast te stellen.

Verzoek: de vooröordeelen, tegen uw overdenkingen gevat, wech te nemen.

Brieven 62, 68, 71

De grenzen van de vrijheid van filosoferen:

Brief 62: 'vermaan ik u, uit oprechte genegenheit tot my, dat gy 'er niets inmengt, 't welk enigins d' oeffening van de godsdienstige deucht kan verzwakken, voornamelijk dewijl deze verbasterde en boosäardige eeuw niets gratiglijker najaagt, dan dusdanige leerstukken, door welke besluitingen men de gebreken, die in zwang zijn, schijnt te verdedigen.

Wat het overige aangaat, ik zal niet weigeren enige afdruksels van 't gezeide werk t' ontfangen.'

Brief 68: 'dat ik van de Godgeleerden belaagt wierd, heb ik besloten het drukken van dat boek [de Ethica HK], 't welk ik vaerdig had, uit te stellen, tot dat ik zien zou waar 't met de zaak heen wilde' ..

Wat behoeft nadere toelichting?

Brief 68SP: 'Wijders, ik wilde wel, indien 't u niet lastig viel, dat gy my de plaatsen van de Godgeleerde Staatkundige Verhandeling aanweest, die zwaarigheid in de geleerden veröorzaakt hebben. Want ik ben gezint deze Handeling met enige Aanteekeningen te verklaren, en de vooröordeelen, die men daar af gevat heeft, wech te nemen.'

Brief 71Old: 1. 't welk daar in twijffelachtiglijk van God, en van de natuur verhaalt schijnt: welke twee dingen, gelijk zeer veel lieden menen, van u vermengt en te zamen gesmolten worden. (2) Wijders, veel menen dat gy de geloofwaardigheid en kracht der wonderdaden wechneemt, op de welken alleen, gelijk byna alle Christenen zich inbeelden, de zekerheit der goddelijke openbaring gebout kan worden. (3) Dat meer is, zy zeggen dat gy uw gevoelen van Jesus Christus, de Verlosser des werrelts, en d' enige Middelaar der menschen, en zijn Vleeschwording en Voldoening verzwijgt'

Het antwoord van Spinoza op het eerste punt God sive Natura

Brief 73 § 2 'Want ik stel dat God de inblijvende oorzaak aller dingen, (gelijk men zegt) en niet de overgaande is. [Ethica 1st. 17c1] Ik zeg, en bevestig met Paulus, en misschien ook met alle de oude Wijsbegeerigen, hoewel op een andere wijze, ja ik zou ook darren zeggen, met alle de oude Hebreëën, voor zo veel men uit enige overleveringen, hoewel op veel wijzen vervalst, kan bevatten; dat alle dingen in God zijn, en in God bewogen worden'. [Ethica st 15]

De wonderen

Brief 73 §3: 'wat de wonderdaden aangaat, ik heb mij, in tegendeel, overreed dat de zekerheid der goddelijke openbaring alleenlijk op de wijsheid der lering, en niet op de wonderdaden, dat is op de onkunde, gebouwd kan worden; het welk ik bredelijk genoeg in het zesde Hooftdeel van de Wonderdaden getoond heb. Ik zal alleenlijk dit hier bij voegen, dat ik tussen de Godsdienst en het waangeloof dit voor het voornaamste onderscheid ken, dat dit leste de onkunde, maar het eerste de wijsheid tot grondvest heeft: en ik geloof dat dit de oorzaak is, om de welke de Christenen niet door het geloof, noch door de liefde, noch door de andere vruchten van de heilige Geest, maar door de waan alleen van d' anderen onderkent worden; te weten, om dat zij, gelijk alle anderen, zich met de wonderdaden alleen, dat is met de onkunde, die de oorsprong van alle boosheid is'.

De rede leidt tot deugd (brief 68): 'die mij met de redenen schijnen overeen te komen, ook meest ter deugd strekken'

christus

Brief 73 § 3: 'om van het derde hoofdstuk ook mijn mening klarelijker te openbaren, zo zeg ik dat het ganselijk niet ter zaligheid nootzakelijk is, Christus naar het vlees te kennen: maar dat men van die eeuwige Zoon van God, dat is, Gods eeuwige wijsheid, die zich in alle dingen, en voornamelijk in de menselijke ziel, en meest van allen in Jesus Christus geopenbaard heeft, geheel anders moet gevoelen. Want niemand kan zonder deze Wijsheid tot de staat der zaligheid geraken, als de welke alleen leert en aanwijst wat waar en vals, wat goed en kwaad is...

Voorts, het geen, dat van enige Kerken daar bij gedaan word, te weten, dat God de menselijke natuur aangenomen heeft; ik heb uitdrukkelijk vermaant dat ik niet weet wat zij zeggen, ja dat, om de waarheid te belijden, zij mij niet minder ongerijmd schijnen te spreken, dan of iemand tot ij zeide, dat de kring de natuur van het vierkant aangenomen had.'

Verdere problemen

Brief 74Old § 1 onderwerping van God aan het noodlot.

§2-3 vragen omtrent nadere verheldering
aangaande Spinoza's antwoord:

‘Wat deze uw mening aangaat, die het u belieft heeft uit de drie hoofdstukken, die ik aangemerkt heb, aan mij te openbaren, hier in staan deze dingen te onderzoeken’

Gaat Gods kracht de menselijke rede niet te boven en zegt de bijbel niet duidelijk dat God de menselijke natuur heeft aangenomen?

Brief 75

§ 2 Gods vrijheid is Gods noodzakelijkheid. (Ethica 1, def. 7)

§ 3 Het determinisme heft het menselijke recht en de ethiek niet op.

‘en het zij wij het goed, het welk uit de deugd, en goddelijke liefde volgt, van God, als de rechter, ontvangen, of dat het uit de noodzakelijkheid van de goddelijke natuur uitvloeit; het zal daarom niet meer of min te begeren zijn.’

§7 Wonderen is het equivalent van onwetendheid.

De bijbel spreekt metaforisch.

Verder de macht van de natuur is onbeperkt, terwijl het menselijk verstand beperkt is.

§ 8 ‘Ik beken met u de menselijke zwakheid. Maar dat het, in tegendeel, aan mij geoorloofd zij u te vragen, of wij mensjes zo grote kennis van de natuur hebben, dat wij kunnen bepalen hoe verre haar kracht en vermogen zich uitstrekt, en wat boven haar vermogen is? en dewijl niemand, zonder verwaandheid, dit kan menen, zo is het geoorloofd zonder roem de Wonderdaden door naturelijke oorzaken, zo veel als het mogelijk is, te verklaren’